6.Heidari, S., Feser, M. S., Scholten, A., Schwipppert, K., & Sprenger, S. (2023). Language in geography education: A systematic review of empirical research. *International Research in Geographical and Environmental Education*.

7.Coyle, D., Hood, P., & Marsh, D. (2010). *CLIL: Content and Language Integrated Learning*. Cambridge: Cambridge University Press.

8.Cummins, J. (2008). BICS and CALP: Empirical and theoretical status of the distinction. In B. V. Street & N. H. Hornberger (Eds.), *Encyclopedia of Language and Education* (2nd ed.). New York: Springer.

## BO‘LAJAK GEOGRAFIYA FANI O‘QITUVCHILARINI O‘QUVCHILARDA ETNOEKOLOGIK BILIMLARNI RIVOJLANTIRISHGA TAYYORLASHNING NAZARIY-METODIK ASOSLARI

**Mamatisakov Jaxongirmirzo Jamoldin o‘g‘li**
Farg‘ona davlat universiteti katta o‘qituvchisi p.f.f.d (PhD)
**Najmidinova Gavharxon Alijonovna**
Farg‘ona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

***Annotatsiya.*** *Ushbu maqolada bo‘lajak geografiya o‘qituvchilarini o‘quvchilarda etnoekologik bilimlarni rivojlantirishga tayyorlashning nazariy-metodik asoslari, uning tuzilishi va pedagogik shart-sharoitlari atroflicha yoritilgan. Tadqiqot jarayonida zamonaviy oliy ta’lim tizimida bo‘lajak mutaxassislarni kasbiy tayyorlashga tizimli, faoliyatli, kompetensiyaviy va etnopedagogik yondashuvlar asosida yondashish zaruriyati ochib berilgan.*

***Kalit so‘zlar:*** *Etnoekologik bilim, geografiya ta’limi, bo‘lajak o‘qituvchi, kasbiy tayyorgarlik, metodik tizim, etnopedagogika, kompetensiya.*

**Kirish.** Bugungi kunda jahon miqyosida ekologik muammolarning keskinlashuvi, tabiat va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarning buzilishi insoniyat oldida turgan eng dolzarb global muammolardan biriga aylandi. Ushbu muammoni hal etishda yosh avlodda ekologik madaniyatni shakllantirish, ularni tabiatga ehtiyotkorona munosabat ruhida tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etadi va O‘zbekiston Respublikasida ta’lim-tarbiya jarayonini tubdan takomillashtirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Geografiya fani tabiat va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni o‘rganuvchi asosiy fan sifatida o‘quvchilarda ekologik dunyoqarashni shakllantirishda ulkan salohiyatga ega bo‘lib, xalqimizning asrlar davomida to‘plagan milliy an’analari, tabiat bilan uyg‘un yashash tajribalari va etnopedagogik merosi zamonaviy ekologik ta’lim bilan uyg‘unlashtirilganda yuqori samara beradi. Biroq maktab o‘quvchilarida etnoekologik bilimlarni shakllantirish va rivojlantirish jarayoni o‘z-o‘zidan amalga oshmaydi; bu bevosita geografiya o‘qituvchisining kasbiy mahorati, tayyorgarligi va metodik salohiyatiga bog‘liq bo‘lgani bois, bo‘lajak geografiya o‘qituvchilarini tayyorlash masalasi maxsus tadqiq etishni taqozo etadi.

**Tadqiqot mavzusining dolzarbligi.** Hozirgi davrda global ekologik muammolarning keskinlashuvi, tabiat va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning buzilishi insoniyat oldida turgan eng muhim muammolardan biriga aylanmoqda. Bunday sharoitda yosh avlodni tabiatga ehtiyotkorona munosabat ruhida tarbiyalash, ularda ekologik madaniyat va dunyoqarashni shakllantirish ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasida ta’lim-tarbiya jarayonini tubdan takomillashtirish, yoshlarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash hamda raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Geografiya fani tabiat va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni kompleks o‘rganuvchi fan sifatida o‘quvchilarda ekologik onsni shakllantirishda ulkan imkoniyatlarga ega. Ayniqsa, xalqimizning asrlar davomida to‘plagan milliy an’analari, tabiatdan oqilona foydalanish tajribalari va etnopedagogik merosni ta’lim jarayoniga integratsiyalash yuqori samara beradi. Biroq maktab o‘quvchilarida etnoekologik bilimlarni rivojlantirish jarayoni o‘z-o‘zidan amalga oshmaydi; bu bevosita bo‘lajak geografiya o‘qituvchisining kasbiy tayyorgarligi, metodik salohiyati va pedagogik mahoratiga bevosita bog‘liqdir.

Hozirgi amaliyot tahlili shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak geografiya o‘qituvchilarini tayyorlash jarayonida etnoekologik komponent yetarli darajada tizimlashtirilmagan. O‘quv rejalari va fan dasturlarida milliy etnoekologik meros tarqoq holda uchrab, uni dars jarayoniga tatbiq etish bo‘yicha maxsus metodik ta’minotning yo‘qligi sezilmoqda. Jamiyatning ekologik madaniyatli, milliy qadriyatlarni qadrlaydigan yosh avlodni tarbiyalashga bo‘lgan ijtimoiy ehtiyoji bilan oliy ta’lim tizimida bo‘lajak o‘qituvchilarni maxsus tayyorlash tizimining yetarli darajada yo‘lga qo‘yilmagani o‘rtasida obyektiv ziddiyat mavjud.

**Adabiyotlar tahlili.** Bo‘lajak geografiya o‘qituvchilarini etnoekologik yo‘nalishda tayyorlash muammosi pedagogika, psixologiya, ekologiya va metodika fanlari kesishuvida o‘rganilishini taqozo etadi. Mutaxassislarni kasbiy tayyorlashning nazariy asoslari V.A. Slastyonin, N.N. Azizxo‘jayeva, O‘.Q. Tolipov va boshqa olimlarning ishlarida yoritilgan bo‘lib, ular kasbiy tayyorgarlikni nazariy va amaliy birlikdagi yaxlit holat sifatida talqin etadilar. N.V. Kuzmina, A.K. Markova hamda M.I. Dyachenko va L.A. Kandibovich tadqiqotlarida esa kasbiy tayyorlik motivatsion, kognitiv, amaliy va refleksiv komponentlardan iborat tizim sifatida asoslangan.

Ekologik ta’limning tarbiyaviy imkoniyatlari P. Baratov ishlarida ochib berilgan bo‘lsa, etnopedagogik yondashuvlarni ta’limga tatbiq etish G.N. Volkov ilmiy merosida o‘z aksini topgan. Shuningdek, xorijiy tadqiqotchi F. Berkesning an’anaviy ekologik bilimlar bo‘yicha ilmiy qarashlari etnoekologik yondashuvning nazariy negizlarini boyitadi. Kompetensiyaviy yondashuv masalalari esa I.A. Zimnyaya, A.V. Xutorskoy va J. Raven asarlarida nazariy jihatdan asoslangan.

Mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, umumiy ekologik va kasbiy tayyorgarlik masalalari yetarli darajada o‘rganilgan bo‘lsa-da, bo‘lajak geografiya o‘qituvchilarini aynan *etnoekologik bilimlarni rivojlantirishga* maxsus tayyorlash masalasi alohida ilmiy muammo sifatida yetarlicha yoritilmagan. Bu holat milliy etnoekologik merosni geografiya ta’limi orqali singdirish va bo‘lajak o‘qituvchilarni shu yo‘nalishda maqsadli tayyorlashning nazariy-metodik asoslarini ishlab chiqish zaruratini taqozo etadi.

**Muhokama va natijalar.** Tadqiqot jarayonida olib borilgan nazariy tahlillar va amaliy kuzatishlar bo‘lajak geografiya fani o‘qituvchilarini o‘quvchilarda etnoekologik bilimlarni rivojlantirishga tayyorlashning o‘ziga xos xususiyatlari va samarali mexanizmlarini ochib berish imkonini berdi. Olingan natijalarga ko‘ra, pedagogika fanida “tayyorlash” (jarayon sifatida) va “tayyorgarlik” (natija sifatida) tushunchalari farqlanib, bo‘lajak o‘qituvchining uzoq muddatli barqaror kasbiy tayyorgarligi uning faoliyatga shayligini belgilovchi asosiy omil ekani aniqlandi.

Tadqiqotning eng muhim natijalaridan biri sifatida “etnoekologik bilimlarni rivojlantirishga tayyorlik” konstruktining to‘rt komponentli tuzilishi ishlab chiqildi. Unga

ko‘ra, mazkur tayyorgarlik quyidagi o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lgan komponentlarni o‘z ichiga oladi:

- Motivatsion-qadriyatli komponent — tabiatni va milliy etnoekologik merosni oliy qadriyat sifatida idrok etish, o‘quvchilarda etnoekologik bilimni rivojlantirishga bo‘lgan shaxsiy ehtiyoj, intilish va kasbiy mas’uliyat hissi;
- Kognitiv komponent — etnoekologiya fanining nazariy asoslari, o‘zbek xalqining tabiat bilan uyg‘un yashash an’analari, suv madaniyati, dehqonchilik taqvimi hamda uni o‘qitish metodikasi bo‘yicha chuqur bilimlar tizimi;
- Amaliy-metodik komponent — etnoekologik mazmunni geografiya darslariga integratsiyalash, o‘lkashunoslik va ekskursiya materiallaridan foydalanish, zamonaviy pedagogik texnologiyalar hamda mos metodlarni tanlay olish ko‘nikmalari;
- Refleksiv-baholash komponenti — o‘zining kasbiy faoliyatini tanqidiy tahlil qilish, natijalarni baholash, o‘quvchilarning etnoekologik bilim darajasini tashxislash va o‘z tayyorgarligini uzluksiz takomillashtirib borish qobiliyati.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, geografiya fani tabiiy va ijtimoiy fanlarni o‘zaro bog‘lovchi integrativ fan bo‘lgani bois, uning o‘qituvchisi keng dunyoqarash va fanlararo bilimga ega bo‘lishi talab etiladi. Biroq oliy ta’lim muassasalarining amaldagi o‘quv rejalarida etnoekologik komponent hali ham yetarli darajada tizimlashtirilmagan bo‘lib, u ayrim fanlar doirasida tarqoq va epizodik tarzda uchraydi. Milliy etnoekologik merosning o‘quv jarayoniga to‘laqonli jalb etilmagani bo‘lajak mutaxassislarning amaliy-metodik tayyorgarligida qiyinchiliklarni keltirib chiqarmoqda.

Taklif etilgan to‘rt komponentli tizimli yondashuv va kompetensiyaviy asoslar ushbu bo‘shliqni to‘ldirishga xizmat qiladi. Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak geografiya o‘qituvchilarini maxsus tayyorlash tizimini yo‘lga qo‘yish nafaqat ularning kasbiy kompetentligini oshiradi, balki maktab o‘quvchilarida milliy qadriyatlar va ekologik madaniyatni uyg‘un holda shakllantirish uchun mustahkam poydevor yaratadi.

**Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Сластёнин В.А., Исаев И.Ф., Шиянов Е.Н. Педагогика: учебное пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М.: Академия, 2002. – 576 с.
2. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения. – М.: Высшая школа, 1990. – 119 с.
3. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. – 2003. – № 5. – С. 34–42.
4. Хуторской А.В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты // Интернет-журнал «Эйдос». – 2002. – 23 апреля.
5. Бондаревская Е.В. Теория и практика личностно-ориентированного образования. – Ростов н/Д: Изд-во Ростов. пед. ун-та, 2000. – 352 с.
6. Загвязинский В.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования. – М.: Академия, 2001. – 208 с.
7. Raven J. Competence in Modern Society: Its Identification, Development and Release. – Oxford: Oxford Psychologists Press, 1984. – 251 p.
8. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti, 2006. – 160 b.
9. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2004. – 104 b.
10. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Istexnika, 2008. – 180 b.
11. Saidahmedov N.S. Yangi pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Moliya, 2003. – 172 b.
12. Tolipov O‘.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006. – 261 b.